

สุขภาพจิตวิญญาณ สุขภาพทางปัญญา และความรอบรู้ด้านสุขภาพ

เหมือนหรือต่างกันอย่างไร

HOW ARE SPIRITUAL HEALTH, WISDOM HEALTH AND HEALTH LITERACY DIFFERENT?

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรชาติ ฅ นหนองคาย¹

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของบทความนี้เพื่อ อธิบายความแตกต่างของความหมาย และ ที่มาของคำในทางกฎหมาย และ คำที่นิยมใช้กันในงานสุขภาพสามคำ คือคำว่า Spiritual Health, Wisdom Health และ Health Literacy ซึ่งเมื่อพิจารณาจากรากศัพท์แล้ว สามคำนี้มีความหมายใกล้เคียงกัน โดยทุกคำแสดงให้เห็นถึงผลที่ตามมาคือการมีพฤติกรรมสุขภาพที่เหมาะสม เท่าทันสถานการณ์ แต่มีข้อแตกต่างกันบ้างตามฐานความเชื่อทางศาสนา ดังนั้นจึงควรใช้คำในทางกฎหมายสื่อสารจนเกิดความเคยชินในชีวิตประจำวันแทนการบัญญัติศัพท์หรือคำใหม่ขึ้นมา

คำสำคัญ : สุขภาพจิตวิญญาณ, สุขภาพทางปัญญา, ความรอบรู้ด้านสุขภาพ

Abstract

"The purpose of this article is to

describe the differences between the Meaning and the Origin of words in the law and typical words that used in three health terms: Spiritual Health, Wisdom Health, and Health Literacy. Hence, all consideration from the root of these words. It shows the consequences of having a proper behaviour of health situation. So it is wise to use the words in the law to communicate in everyday life instead of coined terms or new words.

Keywords: Spiritual Health, Wisdom Health, Health Literacy

บทนำ

ประเทศไทยมีกฎหมายเกี่ยวกับงานด้านสุขภาพเป็นการเฉพาะครั้งแรกเมื่อกว่าเจ็ดสิบหกปีมาแล้ว คือพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ.2484 โดยมี

¹ กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมศาสตร์ สภาการสาธารณสุขชุมชน

การยกเลิกและแก้ไขเพิ่มเติมอีกหลายครั้งจนถึงปัจจุบันแต่กลับไม่มีคำนิยามคำว่า “การสาธารณสุข” ซึ่งเป็นคำสำคัญไว้ในตัวพระราชบัญญัตินี้ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2542 ได้มีความพยายามที่จะตรากฎหมายที่มีเนื้อหาครอบคลุมมากกว่า การสาธารณสุข ความพยายามนี้ได้ใช้เวลายาวนานถึง 8 ปีต่อเนื่องกันจนได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 โดยถือว่ามีความสำคัญเปรียบเหมือนธรรมนูญระบบสุขภาพของชาติ มีนายกรัฐมนตรี และ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข เป็นผู้รักษาการ ต่อมาในวันที่ 6 เมษายน 2561 ได้มีการประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องการประกาศแผนการปฏิรูปประเทศในราชกิจจานุเบกษาเล่ม 135 ตอน 24 ก.(ฉบับที่ 5) ประเด็นการปฏิรูปที่ 8: **ความรอบรู้ด้านสุขภาพ** โดยมีการกำหนดเป้าหมายหรือผลอันพึงประสงค์และผลสัมฤทธิ์คือ 1) ประชาชนไทยทุกคนมีทักษะในการเข้าถึงและประมวลข้อมูลสุขภาพเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจ ในการดูแลสุขภาพของตนเอง 2) สังคมไทยเป็นสังคมรอบรู้ด้านสุขภาพ (health literate societies) คือสังคมที่ประชาชนทุกคน เข้าถึง เข้าใจข้อมูลสุขภาพ และบริการสุขภาพ และประยุกต์ใช้ของประชาชน สามารถตัดสินใจดูแลสุขภาพของ ตนเองและครอบครัวได้อย่างเหมาะสม 3) ประเทศไทยมีระบบสาธารณสุข การศึกษา สวัสดิการสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เอื้อให้ประชาชนสามารถเข้าถึง เข้าใจ ประเมิน และปรับใช้ข้อมูล

และบริการต่างๆ ในสังคม เพื่อตัดสินใจดูแลสุขภาพของตนเอง และครอบครัวได้อย่างเหมาะสมประกอบกับในการประชุมคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 2/2561 วันที่ 18 พฤษภาคม 2561 ได้มีการเสนอให้ผู้รักษาการตามกฎหมายได้ทบทวนว่า “ความรอบรู้ด้านสุขภาพ” ที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับดังกล่าวว่า เป็นคำเดียวกับคำว่า “**ปัญญา**” ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายหรือไม่ โดยในชั้นยกร่างพระราชบัญญัติฯ ก่อนใช้คำว่าปัญญา ได้ใช้คำว่า “**จิตวิญญาณ**” ซึ่งมีความเป็นนามธรรมสูงมาก และควรพิจารณาให้รอบด้านไปถึงกฎหมายอื่นด้วย เช่นคำว่า ความเป็น “**มนุษย์ที่สมบูรณ์**” ทั้งนี้เพื่อจะได้รักษาการให้เป็นไปตามปรัชญาที่มาของคำ และ เจตนารมณ์ที่กฎหมายบัญญัติ

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อทบทวนความหมาย และ ที่มาในทางปรัชญาของคำว่า สุขภาพจิตวิญญาณ สุขภาพทางปัญญา และ ความรอบรู้ด้านสุขภาพ
- 2) เพื่อเปรียบเทียบความหมายของคำที่ศึกษาตามข้อ 1) และให้ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

ความหมาย

ในการศึกษาค้นคว้าความหมายในครั้งนี้ใช้ฐานพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับชาติ และนานาชาติที่สัมพันธ์กับคำสำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์” และ “สุขภาพ” ซึ่งสรุปผลได้ดังนี้

1. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 ให้ความหมายคำที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ไว้ว่า **สุขภาพ** หมายถึง ภาวะที่ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ **จิต** หมายถึงใจ,สิ่งที่มีหน้าที่รู้ คิดและนึก **วิญญาณ** หมายถึง ความรับรู้ **ปัญญา** หมายถึง ความรอบรู้, ความรู้ทั่ว, ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด **รอบรู้** หมายถึง รู้หลายอย่าง, รู้กว้างขวาง แต่ไม่มีการให้ความหมายคำว่า **จิตวิญญาณ** ไว้

2. พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 ให้คำนิยามคำสำคัญไว้ในมาตรา 3 “**สุขภาพ**” หมายความว่า ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิต ทางปัญญา และทางสังคมเชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล “**ปัญญา**” หมายความว่า ความรู้ทั่ว รู้เท่าทันและความเข้าใจอย่างแยกได้ในเหตุผลแห่งความดี ความชั่ว ความมีประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตอันดีงามและเอื้อเพื่อเอื้อแผ่

3. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้บัญญัติจุดมุ่งหมายไว้ใน มาตรา 6 “การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข” แสดงให้เห็นองค์ประกอบของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ครบ คลุมสองส่วนใหญ่คือ ส่วนที่อยู่ภายในตัวบุคคล และ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นหรือสังคม

4. องค์การอนามัยโลก (World Health Organization :WHO) ในระดับนานาชาติได้มีการใช้คำว่า Health Literacy ขึ้นเป็นครั้งแรกในเอกสารวิชาการประกอบการสัมมนาด้านสุขศึกษา และได้ใช้อย่างแพร่หลาย แต่ มีการให้ความหมายที่แตกต่างกันจนถึง พ.ศ.2541 องค์การอนามัยโลก หรือ World Health Organization (WHO) ได้ให้คำนิยามว่า “เป็นทักษะทางสังคมและปัญญาซึ่งก่อให้เกิดแรงจูงใจ และ ความสามารถของบุคคล เพื่อให้เข้าถึง เข้าใจ และใช้สารสนเทศที่ได้รับเพื่อส่งเสริมและดำรงรักษาสุขภาพ” ซึ่งนักวิชาการในประเทศไทย และ ผู้ปฏิบัติงานด้านสุขภาพได้แปลว่า ความฉลาดทางสุขภาพบ้าง ความรอบรู้ด้านสุขภาพบ้าง และต่อมาปรากฏอย่างเป็นทางการในประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องการประกาศแผนการปฏิรูปประเทศ ประเด็นการปฏิรูปที่ 8 ใช้คำว่า ความรอบรู้ด้านสุขภาพ

จากความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน กฎหมาย และ กฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้อง ไม่พบคำว่าสุขภาพทางจิตวิญญาณที่นักวิชาการกลุ่มหนึ่งแปลจากคำว่า **Spiritual Health** จึงนำมาสู่การศึกษาค้นคว้าที่มาของคำในเชิงปรัชญาตามฐานเชื่อของศาสนา

ที่มาของคำในทางปรัชญา

ปรัชญา ในทางอรรถ หรือตามตัวอักษร พิจารณาจากรากศัพท์เป็นคำประสมระหว่างคำว่า “ปร” หมายถึง ประเสริฐ และ “ชญา” หมายถึง

ความรู้เมื่อนำมารวมกันหมายถึงความรู้อันประเสริฐ ซึ่งสอดคล้องหรือใกล้เคียงกับ Philosophy ซึ่งประสมกันระหว่าง Philos กับ Sophy แปลว่าการรักในความรู้หรือการรักในปัญญา ส่วนในทางนัยหมายถึง การมีและใช้ความรู้ไปแสวงหาให้ได้มาซึ่งความรู้ โดยเริ่มต้นจากการมีความรู้ฐานเดิม หรือ ญาณวิทยาในตัวบุคคลหรือกลุ่ม แล้วใช้เป็นฐานในการตั้งคำถามบนฐานความรู้ (Epistemological Question) นำไปออก แบบเครื่องมือเพื่อใช้แสวงหา (Search) ข้อมูลและใช้ไปตอบคำถาม ทำให้ได้ความรู้เพิ่มขึ้น ความรู้ที่เพิ่มขึ้นนี้ถูกนำไปใช้เป็นฐานตั้งคำถามซ้ำอีก (Re) ที่ลุ่มลึกกว่าเดิม เครื่องมือที่ใช้แสวงหาคำตอบจึงต้องลุ่มลึกขึ้นจึงจะแสวงหาข้อมูลได้เหมาะสมกับคำถาม ถือเป็นกระบวนการ วิจัย (Re + Search) คำถามที่เป็นฐานในการค้นคว้าในทางปรัชญาแบ่งเป็น เชิงตรรก จริยะ สุนทรียะ และอภิปรัชญา เริ่มจากฐานเชื่อ นำไปสู่ฐานคิด และฐานลงมือปฏิบัติ โดยในการค้นคว้าเพื่อให้ได้คำตอบในเชิงปรัชญาของคำสามคำ คือ สุขภาพทางจิตวิญญาณ สุขภาพทางปัญญา และ ความรอบรู้ ด้านสุขภาพนี้ยึดฐานเชื่อเป็นแนวทางในการค้นคว้า โดยฐานเชื่อที่สำคัญคือฐานเชื่อทางศาสนา ซึ่งแบ่งเป็นฐานเชื่อของศาสนาที่มีพระเจ้าพระองค์เดียวหรือ เอกเทวนิยม ศาสนาที่มีพระเจ้าหลายพระองค์หรือพหุเทวนิยม และ ศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า โดยศึกษาเฉพาะศาสนาที่ยังมีชีวิตอยู่หรือศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ สรุปได้ดังนี้

1) ฐานเชื่อของศาสนากลุ่มเอกเทวนิยม ที่สำคัญคือ ศาสนาคริสต์ และ อิสลาม สรุปตรงกันว่า Spirit หรือ Roh เป็นลักษณะของพระเจ้าที่มีความเป็นองค์รวม (Omni) สามองค์รวม คือ พลังทั้งหมด (Omni Potent) อยู่ในทุกหนทุกแห่ง (Omni Presence) และ รอบรู้ทุกเรื่อง (Omni Science) โดยในพระคัมภีร์ของทั้งสองศาสนาได้กล่าวถึงการสร้างมนุษย์ไว้ตรงกันว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์จากดิน และนำ Spirit ของพระเจ้าใส่ลงไปในดินนั้นทำให้มนุษย์มี Spirit ของพระเจ้าอยู่ในตัวเองสามประการ คือ ความแข็งแรงทางกายอันเป็นผล มาจาก Omni Potent ความสามารถในการปรับตัวได้ในทุกสถานการณ์ หรือสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข หรืออาจเรียกว่า ความสามารถทางสังคม ซึ่งมาจาก Omni Presence และความสามารถเรียนรู้ในทุกเรื่องหรือความรอบรู้ ซึ่งมาจาก Omni Science หากนำมาใช้บัญญัติเป็น Spiritual Health และใช้ภาษาไทยว่า สุขภาพทางจิตวิญญาณ ตามฐานเชื่อนี้จึงพึงประกอบด้วย สุขภาพทางกาย สุขภาพทางสังคม และสุขภาพทางการเรียนรู้ให้เกิดความรอบรู้หรืออาจเรียกว่า ความรอบรู้ด้านสุขภาพได้

2) ฐานเชื่อของศาสนากลุ่มพหุเทวนิยม ในกรณีนี้ใช้ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งเป็นกลุ่มพหุเทวนิยมที่มีผู้นับถือมากที่สุดเป็นฐานในการศึกษา ผลการศึกษาไม่พบคำว่า “จิตวิญญาณ” แต่มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการกำเนิดของมนุษย์ โดยปรากฏจากฐานเชื่อของศาสนาว่า “พรหม” กลุ่มหนึ่งเรียกว่า

“อาภัสสรพรหม” ซึ่งเป็นอรุปรหม หรือพรหมที่ไม่มีรูป คือ ไม่มีความเป็นสสาร หรือ ไม่มีรูป ไม่มีน้ำหนัก ไม่สามารถสัมผัสด้วยประสาททั้งห้าคุณลักษณะนี้จึงสามารถหาไปไหนมาไหนได้ ต่อ มา “พรหม” เกิดอุปาทานหรือทักทักเอาว่าดินในโลกชนิดหนึ่งคือ “จวันดิน” มีรสอร่อย มีกลิ่นหอม การทักทักเอานี้ก่อให้เกิดความอยากลิ้มลองจวันดินหรือค้นหา เมื่อเสพจวันดินที่เป็นสสารเข้าไปในตัวจึงเกิดรูปขึ้น พรหมที่เคยหาได้ตามนโนก็ไม่สามารถหาได้ตามที่ผ่านมา และติดอยู่ในโลกนี้สืบมา แม้จะไม่มีคำว่า จิตวิญญาณ ที่บันทึกไว้ในศาสนา นี้โดยตรงแต่พบว่าการเกิดของมนุษย์มีดินเข้ามาเกี่ยวข้องเช่นเดียวกับศาสนาคริสต์ และ อิสลาม

3) ฐานเชื่อของศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า มีแต่ศาสดาคือ พระพุทธเจ้า ในคำสอนที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับ จิต และวิญญาณ ไม่ปรากฏว่ามีการบัญญัติคำว่า “จิตวิญญาณ” แต่มีการบัญญัติถึงคำว่า จิต และ วิญญาณ แยกจากกันโดยพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมได้ให้ความหมายว่า “จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์, สภาพที่นึกคิด, ความคิด, ใจ, วิญญาณ” และ อธิบายเพิ่มเติมว่า จิตมีไวพจน์ คือคำที่ต่างเพียงรูป มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกันใช้แทนกันได้หลายคำ เช่น ใช้คำว่าวิญญาณ แทนคำว่า จิต ส่วนคำว่า วิญญาณ เป็นองค์ประกอบหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งพบว่าตามฐานเชื่อของศาสนาพุทธ มนุษย์มีองค์ประกอบอยู่สองส่วนคือ รูป หรือ สสาร กับส่วนที่เป็น นาม หรืออาจ

เทียบเคียงได้กับ พลังงาน โดยส่วนที่เป็นนามนี้ประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร และ วิญญาณ โดยวิญญาณนี้หมายถึงการรู้ซึ่งประกอบด้วยอายตนะภายนอก เช่น เสียง ภาพ กลิ่น รส ความอ่อน ความแข็ง อุณหภูมิ กับ อายตนะภายในที่เป็นช่องทางรับ คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย มโน เมื่ออายตนะภายนอกกระทบหรือ ผัสสะ กับอายตนะภายใน ก็เกิดการเรียนรู้ เช่น รู้ที่ตา เรียกว่า จักขุวิญญาณ รู้ที่หู เรียกว่า โสตวิญญาณ

จากฐานเชื่อทางศาสนาทั้งเอกเทวนิยม พหุเทวนิยม และ อเทวนิยม ที่สำคัญในโลกนี้ไม่พบว่ามีกรบัญญัติคำว่า จิตวิญญาณ ไว้ในคำสอนดั้งเดิม ส่วนคำที่เกี่ยวข้องสำคัญคือ Spirit หรือ Roh มีบัญญัติไว้อย่างชัดเจนในคัมภีร์ไบเบิล และ คัมภีร์อัลกุรอาน โดยคำที่เกี่ยวข้องกับความรู้หรือปัญญา คือ Omni Science ส่วนคำว่าปัญญามีบัญญัติไว้หลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น ปัญญาภา ปัญญาขันธ ปัญญาคุณ ปัญญาปนบัญญัติ ปัญญาวิมุตติ โดยมีแม่คำ คือ ปัญญา ซึ่งหมายถึง “รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลก และ ชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา” ความหมายนี้สอดคล้องกับความหมายที่ใช้เป็นการทั่วไปในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน และ สอดคล้องกับคำว่า Health Literacy เป็นแต่เพียงว่าเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติจึงพัฒนาขยายความไปถึงรายละเอียดเพิ่มขึ้น

สรุปและข้อเสนอแนะ

เนื่องมาจากบทบัญญัติของกฎหมาย นั้นประกอบขึ้นมาจากถ้อยคำที่เป็นสื่อกลางในการสื่อสารของบุคคลโดยถ้อยคำ ที่ประกอบกันเป็นบทบัญญัติของกฎหมาย มักจะมีข้อจำกัดในตัวเอง ในบางกรณีถ้อยคำบางคำอาจมีความหมาย ได้หลายนัย หรือบางถ้อยคำอาจมีความหมายเปลี่ยนไปตามบริบท และบางถ้อยคำอาจมีทั้งความหมายธรรมดาและความหมายเฉพาะ ยิ่งไปกว่านั้น กฎหมายที่บัญญัติขึ้นส่วนใหญ่มักจะบัญญัติด้วยถ้อยคำที่มีความหมายอย่างกว้าง เพื่อให้มีผลบังคับเป็นการทั่วไปและไม่จำเป็นต้องแก้ไข เพิ่มเติมบ่อยครั้งและตามหลักการทั่วไป “กฎหมายนั้น ต้องใช้ในบรรดากรณีซึ่งต้องด้วยบทบัญญัติใด ๆ แห่งกฎหมาย ตามตัวอักษรหรือตามความมุ่งหมายของบทบัญญัตินั้น ๆ เมื่อไม่มีบทกฎหมายที่จะยกมาปรับคดีได้ ให้วินิจฉัยคดีนั้นตามจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่น ถ้าไม่มีจารีตประเพณีเช่นนั้น ให้วินิจฉัยคดี อาศัยเทียบบท

กฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่ง และถ้าบทกฎหมายเช่นนั้นก็ไม่มีด้วย ให้วินิจฉัยตามหลักกฎหมายทั่วไป” แต่เนื่องจากในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ได้ให้คำนิยามคำว่า ปัญหา และ สุขภาพไว้แล้ว คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ จึงพึงถือปฏิบัติให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติในการสื่อสารคำว่า Health Literacy หรือความรู้ด้านสุขภาพว่า เป็นคำเดียวกับ สุขภาวะทางปัญญา หรือ สุขภาพปัญญา หรือไม่ ไม่พึงบัญญัติศัพท์ใหม่ที่แตกต่างไปจากที่มีอยู่ในพระราชบัญญัติ เว้นแต่ทบทวนแล้ว ความรู้ด้านสุขภาพ เป็นอีกเรื่องหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกับ “ปัญญา” แต่ประการใดก็ตาม ไม่ปรากฏคำว่า จิตวิญญาณ ถูกบัญญัติไว้มาแต่เดิม ถือเป็นคำใหม่ที่ถูกบัญญัติขึ้น มีเพียงคำว่า Spirit ที่ถูกบัญญัติไว้แต่เดิมในพระคัมภีร์ไบเบิลและอัลกุรอาน ซึ่งความหมายก็ไม่ตรงกับคำว่า จิต และ วิญญาณ ในศาสนาพุทธ

บรรณานุกรม

- ธานินทร์ กรัยวิเชียร และวิชา มหาคุณ. (2523). *การตีความกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- นิพัทธ์ สระฉันทพงษ์. รักษาการตามพระราชบัญญัติ.สถาบันพระปกเกล้า : สืบค้นจาก wiki.kpi.ac.th/index.php?title=รักษาการตามพระราชบัญญัติ >วันที่ 31 พฤษภาคม 2561.
- เบญจมาศ สุรมิตรไมตรี. (2556). การศึกษาความฉลาดทางสุขภาพ (Health Literacy) และ สถานการณ์การดำเนินการสร้างเสริมความฉลาดทางสุขภาพของคนไทย . สืบค้นจาก <http://www.mfa.go.th/dvifa/contents/filemanager/files/nbt/nbt5/IS/IS5073.pdf>.> วันที่ 30 พฤษภาคม 2561.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2532). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องแผนการปฏิรูปประเทศ. สืบค้นจาก www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=7547&filename=index .> วันที่ 30 พฤษภาคม 2561.